

vet) művelésének". *Kalotán és Méregjón* „jó ványolómalmok működtek, amelyeken az öltözet-re való gyapjuszöveteket megványolhatták (a falusiak)". *Felső-Füldön* „az asszonyok a czondra posztó művelését űzték". A Szamos vizén több ványolómalom működött: *Hidegszamoson* három, *Hévszamoson* egy.

A fentiekben ismertetett kalotaszegi malmok évszázadokon keresztül jelentős szerepet játszottak a vidék gazdasági, társadalmi életében. A lisztelő malmok – az önellátó gazdálkodás körülményei között – elsősorban a falvak számára voltak nélkülözhetetlenek, míg a fűrész- és ványolómalmok a helyi szükségletek kielégítése mellett távolabbi területek gazdasági-kereskedelmi igényeit is szolgálták.

Sebestyén Kálmán

Verespataki emléképek

Visszaemlékezve barangolásaimra máig kíséri emlékeimet az a titokzatosság, rejtély, amit *Verespatakon* (Rosia Montana) tapasztaltam 1998 augusztusában. Az Erdélyi Kárpát Egyesület Bihar megyei osztályának csoportjával töltöttünk két napot a városias központú nagyközségben és környékén. Valami leírhatatlan kilátástalanság, szomorúság lappangott az emberek tekintetében: az utcán, a templomokban, de még a kocsmákban is! Szívszorító volt a séta is a 850 méter tengerszint feletti magasságban hosszan elnyúló településen. Felettünk, körülöttünk nehéz, komor hegyek, átlýgatott sziklák, szakadéknak tűnő, átfoghatatlan mélyedések, odébb pedig végláthatatlan erdők. Néma tanúk! A hajdani központban leromlott állagú épületek festői összevisszaságban, ahogy a terepviszonyok engedték építésüket. Kőváry László neves honismereti író 1853-ban megjelent *Erdély földje ritkaságai* című munkájában írja: „A falunak mondhatni nem utcái, csak szűk nyílásai vannak, mit termésköböl felrakott palánkok nyitnak. Épületei csinosak, sőt emeletes házakat is bír, csak kár, hogy a sziklaalap szeszélyes fordulatai miatt rendbe építeni nem lehet.”¹ Érezni és látni, hogy tömegükben, tagozásukban, az épületplasztikában egységet alkottak a néhai bányapolgárok, bányatisztek, kereskedők otthonai. Határozott építészeti arculata van a központnak, így romjaiban is! Ám már akkor sejtettük, hogy ez a XVIII–XIX. századi építészeti örökség végvészélyben van.

Aztán 1999-ben jöttek a hírek: Verespatak alatt található az egyik leggazdagabb aranylelőhely Európában, ahova egy kanadai cég 250 millió dollárt kíván befektetni. Ám a kitermelés érdekében el kell költöztetni a települést! Egyszóval felgyorsult a pusztulási folyamat, biztosan elpusztulnak az erdélyi aranybányászat kétezere éves emlékei: római kori tárók, sírkövek és sírkőtöredékek, a múlt építészeti öröksége, templomok, temetőművészeti értékek.

Hérodotosz görög történetíró szerint már a feltehetően iráni jellegű, a szkítákkal rokon agathürszoszok is bányásztak itt aranyat Kr. e. 550–450 között. Ezt folytatták az arany- és ezüstbányászatban jeleskedő dákok, majd a rómaiak. Utóbbiak különösen nagy gondot fordítottak az Erdélyi Érchegeységben rejlő arany és ezüst gazdaságos kitermelésére, különösen Verespatakon (Alburnus Maior), Abrudbányán (Abrutus) és Zalatnán (Ampelum). Erről tanúskodnak azok a kivételes értékű viaszos táblák, amelyekre éppen Verespatakon bukkantak rá 1786 és 1855 között. A fa táblalapok belső fele viasszal volt bevonva, erre írták fa- vagy csontvesszővel a szöveget, majd a két táblalapot kapcsokkal összekötötték. A táblák Kr. u. 131–167 között íródtak, korabeli gazdasági iratok, adásvételi szerződések, számadások ezek. Verespatak kétséget kizáróan ekkor élte első aranykorát! A római állam a bányászati szakembereket, de a bányászokat is Dalmáciából hozatta. Az illírek törzséből való buriduszták, piruszták és szardeatok nem rabszolgákként, hanem bérmunkában dolgoztak itt. Ők kellően jártasak voltak mind a tárnarendszerű, mind a külszíni fejtésben. A föld alatt vésővel, ékkel és kalapáccsal haladtak lépésről-lépésre előre az aranytelér nyomában. A külszíni fejtés a telepü-

¹ Kőváry László: Tájépek utazási rajzokban. Kriterion, 1984. 175. old.

lés fölé magasodó Csetáty sziklái között zajlott. A tört kövek tömkelegét, az elhagyott és beomlott szűk tárnák bonyolult útvesztőit szemlélve az aranyért folytatott küzdelem emberfeletti volta jut eszünkbe. A látvány Jókai Mórt is ámulatba ejtette, a szebeni Neuhauser Ferencet pedig egy akvarell festésére ihlette 1832-ben. A Csetátye című festmény ma a budapesti Szépművészeti Múzeumban található.

Az erdélyi arany- és ezüsbányák fontos szerepet játszottak a középkori magyar királyság életében is. A korabeli törvények szerint bárki, bárhol bányászhatott nemesfémeket, réz, vasat, ám csak királyi fennhatóság alatt. Így az ún. „szabad telepes bérlők”, főként németek, saját hasznukra kutathattak, és termelhették ki az értelepeket, a királyt megillető bányabér – urbura – lefizetése ellenében. Ez arany esetében 1/10-re, az ezüstenél 1/8-ra rúgott. A törvények értelmében, az ásványi kincseket rejtő földesúri birtokot a király pénzért bármikor megvásárolhatta, esetleg más birtokra cserélhette. Ez sértette a magán (földesúri) érdekeket. Így, ha tehették, eltitkolták az értelepeket, ami a bányaművelők számának megfogyatkozásához, a kitermelt arany, ezüst mennyiségének megcsappanásához vezetett. Az áldatlan állapoton Károly Róbert segített. 1327. május 17-én a bányászati fellendítése érdekében felrendelte: ha magán (földesúri) birtokon tárnak fel bányát, a birtok marad a régi tulajdonosé, mi több, az érctermelésből a királyi urbura egyharmada is neki jutott, a teljes nemeskémérték 1/30, illetve 1/24 része.

E sikeres intézkedésnek tudhatóan a XIV. század második negyedében „a magyarországi bányákból került ki az egész Európában bányászott arany több mint háromnegyed része, utólagos számítások szerint 2000–2500 kilogramm”.²

Később már a földesurak is kaphattak bányaművelési jogot, ún. „bányaszabadságot” azzal a feltétellel, hogy az urburát nekik kellett beszolgáltatniuk az uralkodónak. De ekkor már az igazi hasznót nem is az urbura, hanem az arany, az ezüst forgalomba hozatalának előjoga jelentette. A bányavárosokban királyi finomító házak működtek, ahová mindenki köteles volt a nyers aranyat, ezüstöt finomítás és hitelesítés végett beszolgáltatni, s érte cserébe törvényesen megállapított árfolyamon új királyi pénzt kapott.

Verespatakon és környékén a XVIII. század második felétől különösen fellendült az aranybányászat. Abrudbánya és Verespatak határában 250, Bucin határában pedig 150 aranybánya működött.³ Egy 1793-as adat szerint a legtöbb zúzómalom éppen Verespatakon volt, mégpedig kettőszázhuszonhat. Lovakkal hordták le a hegyekről az aranytartalmú köveket. A patakocskán egymást érték a zúzdák. „E stompok csak kedd déltől szombat estig kapnak a tóból vizet, honnan a víz itt igen drága jószág.”⁴

Az Erdélyi Érchegységben a gazdaság alapját a XIX. században is az arany- és ezüsbányászat jelentette. A kincstár mellett továbbra is aranybányái voltak itt a földesuraknak, a polgárembereknek, az egyszerű falusi embereknek. Ám a század közepétől a hagyományos aranybányászat hanyatlani kezdett. Ez többek között annak tudható be, hogy egyre több tőkebefektető társaság alakult. A verespataki kincstári bányamű 1846-tól a császári és királyi pénzügyminisztérium fennhatósága alatt működött. Egy földbirtokosokból – Tholdalaghiakból, Telekiekből, Bruckenthalokból – álló társaság 1858-ban létrehozta a Rudai 12 Apostol Bányatársulatot. Híres volt a nagyági császári és királyi társulati bányamű is, melyben a kincstár mellett a császári család tagjainak és magánosoknak is volt részvénye. A század végén német, francia és belga bankok kapcsolódtak be a termelésbe. A gothai Harcourt A. G. is szerzett itt bányákat, melyeket aztán olyannyira korszerűsítettek, hogy „1899-ben 13,9 mázsa hozamával már a magyar aranytermelés közel felét adta”.⁵

A két világháború közötti verespataki aranybányászatról merészen és elfogulatlanul, a közvetlen megfigyelés riporterri eszközeivel, megrázó képet tár elénk Geo Bogza. A korábban a modernizmus jegyében verselő költő 1935. február 6-án ereszkedett le először az aranybányába. A riportkötet *Țara de piatră (Kőország)* címmel 1938-ban jelent meg.

² Bertényi Iván: Magyarország az Anjouk körében. Bp., 1987. 76. old.

³ N. Maghiar–St. Olteanu: Din istoria mineritului în România. București, 1970. 52. old.

⁴ Kőváry László: i. m. 175. old.

⁵ Erdély története. Bp., 1988. 1546. old.

Dukrét Géza felvétele

Kőváry Lászlót mint honismereti író, statisztikust, főként Erdély történeti-néprajzi értékei érdekelték, így Verespatakról, az aranybányászatról is pontos, szép természeti és műszaki leírást közöl. Már-már megszüpíti az itteniek ünnepi délutánjait, táncait, viseletét. Geo Bogza viszont mindent átélt, mindent látott és szuggesztív erővel tárja fel az aranyért, a létezésért élethalálharcot vívó „négykézlény” emberek küzdelmét. Hajnalonként a havas hegyek oldalain, kezükben világító bányászlámpákkal, mint fekete kérdőjelek lépkednek a földüreg felé. Munkaeszközeik is alig változtak. Maradt az ék, kalapács, csákány, és maradtak a tragédiák. Még ennél is pokolibb a helyzet a magánbányákban, ott még nagyobb az élethalálharc. Kőtömbök, mély üregek között tolják talicskán, vagy le- és felfelé csúszkálva, hátukon zsákokban hozzák felszínre az aranyat tartalmazó ércet. Hajnaltól késő estig csak négyszer fordulnak, 70–70 kilónyi kővel a hátukon. És még ebben az örömtelen világban is ott vannak a hideg tekintetű, mindenre elszánt zugbányászok, a holongárok (holoangăr). Ők titokban, éjfél tájban, szállnak le a titokzatos föld alatti lyukakba, és – egy-egy „füles” nyomán – mindig készre mennek, ám sosem fogják meg őket!

Verespatak ma a nagy metamorfózis kapujában áll. Mondhatnók, nem geológiai, hanem életminőségi átváltozás előtt. Új, komfortos házak: fürdőszoba, gázfűtés, csatornahálózat. Tágas iskolák, barátságos, áttekinthető közintézmények. Új munkahelyek, korszerű termelési technológia, újszerű munkakedv! Ennek azonban ára van. Odébb kell költöztetni a települést. Megbomlik az építészet és a természet harmóniája. Aztán gépekkel lemorzsolják a környező sziklákat. Lerombolják a hagyományos településszerkezetet, eltüntetve egy több évszázados építészeti örökséget. Megsemmisülnek a római kor bányászati emlékei, melyek mindmáig „in situ”, azaz eredendő helyükön őrződtek meg. Eltűnik az egymás közvetlen közelében álló templom, a római katolikus, a református és az unitárius, melyek közül, figyelembe véve a mai népesedési adatokat, alighanem csak egy épül majd újjá. Felszámolják a körülöttük lévő régi temetőt, évszázados fáival, sírköveivel együtt. Pedig a sírkövek is figyelemre méltó család-történeti és egyháztörténeti értéket képviselnek!

Borbély Gábor